

Muzeograf Gheorghe Todinca
Directorul Muzeului Maramureșan

Ioan Mihalyi de Apșa s-a născut la Ieud, la 25 ianuarie 1844, ca fiu al Iulianei Man (1815-1881) și Găvrilă Mihalyi (1808-1875), fost comite suprem al Maramureșului, comisar revoluționar la 1848-1849 și, în ultimii ani ai vieții, judecător la Curtea regală.

Studiile gimnaziale le începe la Sighetul Marmației unde absolvă cele 4 clase inferioare, apoi le continuă pe cele superioare în gimnaziile de la Ungvar, Kașovia și Budapesta și ia examenul de maturitate în anul 1862. Urmează la Universitatea din Budapesta patru ani de studii la Facultatea de drept (1862-1866). La 17 iulie 1866 scrie din Sarasău fratelui Victor, mitropolit al Blajului, că a obținut diploma de avocat, iar în 1869 își ia doctoratul în drept, fiind primul doctor în drept din Maramureș.

„La universitate, așa cum mărturisește în autobiografie, am luat cursuri de limba și literatura română, pentru care în anii aceia s-a ridicat o catedră deosebită, binevenită mie”. În anii în care Ioan Mihalyi de Apșa a studiat dreptul, la Universitatea din Pesta erau zeci de zeci de studenți români (în 1861 sunt înregistrați oficial 34) și numărul lor era în creștere de la un an la an. Cursurile inaugurale la catedra de limba română încep la 27 aprilie 1863, prin discursul lui Alexandru Roman. Conform regulamentelor de studii, studentul înscris la Facultatea de drept era obligat să frecventeze inițial cursurile anului I de la Facultatea de litere și filozofie, unde era prioritară studierea istoriei și literaturii maghiare. Studiul istoriei era susținut de inițierea în științele auxiliare ale istoriei. Ioan Mihalyi mărturisește: „în anul 1869, am luat la universitate ore private de Arheologie, Numismatică și Paleografie și alte studii asemenea ale istoriei.”

Gustav Wenzel, profesor la Facultatea de drept, editor de documente și izvoare narrative privind istoria Ungariei, a avut o influență deosebită asupra viitorului istoric. În anul 1866, Wenzel a fost numit rector al Universității din Budapesta. Între profesor și Ioan Mihalyi se stabilesc relații de cooperare. În memoriul „Analecta historia comitatum Maramorus concernenti” a lui G. Wenzel, se regăsesc diplome copiate de tânărul maramureșean. Între ei se deschide o corespondență cu caracter particular, în termenii unei stime și aprecieri reciproce.

Încă din anii de studii din tinerețe acumulează un vast bagaj de cunoștințe juridice și istorice, având ca fundament ideile școlii latiniste. Citește cu siguranță pe Ghe. Șincai, Petru Maior, B. P. Hașdeu, mai târziu Xenopol, Densușianu. Își procură Documentele Hurmuzachi, cronicarii și cronicile românești. Preocupat de Istoria Românilor, caută răspunsuri în lucrările istoricilor maghiari și germani despre evenimentele ce au avut loc în secolele trecute în acest spațiu central european. Mărturie ale

preocupărilor sale găsim în vasta bibliotecă personală, în care ponderea cea mai mare au avut-o cărțile cu caracter juridic și istoric. Informațiile dobândite sunt avantajate de logica studiilor juridice și de practica profesională.

Această împrejurare explică și în cazul lui Ioan Mihalyi, ca și al altor absolvenți ai unor facultăți de drept din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o judecată juridică pronunțată asupra trecutului, completată cu o inițiere solidă în studiile speciale ale istoriei.

Prin exigență și multă curiozitate în pregătirea universitară, Ioan Mihalyi a urmărit cu tenacitate descoperirea și cercetarea științifică a dovezilor originii, vechimii și permanenței neamului românesc în Maramureș. Pregătirea teoretică i-a fost complementată prin cunoașterea mai multor limbi (română, germană, maghiară, italiană, franceză, ucraineană), ca și prin studiul limbilor clasice: latina, slava veche, greaca.

Depistarea și copierea documentelor din colecția Mihalyi datează din anii studenției. Ioan Mihalyi mărturisește că această activitate devine o activitate susținută din 1864.

„Preocupat să dovedească vechimea și continuitatea românilor maramureșeni, a alcătuit ca dovezi palpabile o prea frumoasă culegere de monede antice, de diplome medievale și de scrisori și zapise românești din acel Maramureș, care a păstrat numai așa de puține.” (Nicolae Iorga)

Ioan Mihalyi de Apșa a avut un rol important în înființarea Societății de lectură a românilor maramureșeni, la întocmirea Statutelor societății (1868) și în încercările de înființare a unui ziar românesc în Maramureș. Corespondența cu Simion Botizan arată cu prisosință nobilele idei progresiste care i-au animat în acest demers.

În Statutele Societății de lectură a românilor maramureșeni, tipărite în broșură în limba română la Sighet în anul 1868, în capitolul I, Scopul și mijloacele, în paragraful 1 se afirmă că: „Societatea de lectură este o însoțire a Românilor din Maramureș, înființată pentru câștigarea și a diferitelor cunoștințe din literatura națională, arte și economie”.

Societatea va deschide în Sighet o sală de lectură prevăzută cu diferite ziare, va înființa o bibliotecă cu cărți folositoare din toate ramurile științelor, „preferând cărțile edate (editate) în limba română.” Societatea va ține adunări generale în care vor avea loc conferințe pe teme literare, economice și va organiza expoziții cu caracter economic, artistic și industrial. Erau declarate interzise dezbaterile neloiale care atingeau religia, naționalitatea și morala.

Ioan Mihalyi de Apșa și familia sa au avut un rol important în organizarea și desfășurarea Adunării generale a Societății pentru Fond de teatru ținută la Sighet în zilele de 7-8 august 1882 la care au participat Iosif Vulcan și Vincențiu Babeș. Adunarea a avut un succes deosebit: pe lângă publicul numeros din Maramureș au participat și români din ținuturile învecinate, ca să asiste la această sărbătoare națională.

Cu ocazia banchetului Societății de teatru, Ioan Mihalyi ține o frumoasă expunere, păstrată în concept în Arhiva Mihalyi și din care redăm câteva fragmente: „Arta teatrală nu este creațiune modernă. De când a pășit omenirea pe calea civilizațiunii, de când a început conștiința frumosului și adevărului, de odată cu ivirea eroilor și semnelor mitologice din acei secolii îndepărtați, aflăm la greci și la romani urmele acestor arte frumoase [...]. Dar precum soarele după ce ajunge zenitul său, scoboară și apune și ne lasă în întuneric, astfel și arta teatrală a apus împreună cu cele două națiuni și după lungi secolii, adică în evul nostru a răsărit iar, producând în Marea Britanie pe regele dramaturgilor, în Franța și Spania pe nemuritorii Corneille, Molière și alții...”¹

Importanța familiei Mihalyi la pregătirea și desfășurarea manifestărilor culturale și naționale românești de la Sighet din august 1882 atrage atenția contelui I. Lonyay, care raporta Ministerului de Interne al Ungariei: „Familia Mihalyi, locțiitorul de vicar Kökenyerdi, preotul Bud din Șugatag și, în fine, profesorii Pop Ioan și Bușitia desfășoară o activitate vie în vederea trezirii interesului românilor maramureșeni.” La masa festivă comună „preotul Tit Bud din Șugatag a toastat pentru Mihăileni, pentru vicarul Kökenyerdi și pentru Baziliu Iurca ca buni români și a permis să declare că nu este de repetat acela care nu-i urmează pe cei numiți, care nu are curajul să-și facă urme în public și să declare cu mândrie că este român”. „După umila mea părere, importanța celor întâmplate nu poate fi tăgăduită pentru că de acum Maramureșul va avea un partid care să se declare pe față ca daco-român.”²

Convins că partidul „antipatriotic” român dispune de organizații în toată Ungaria, Contele Lonyay scria ministerului Tisza Koloman, într-un raport, următoarele: „În Maramureș consider de factori principali pe următorii: deputatul Petru Mihalyi, juristconsulul Dr. Ioan Mihalyi, fostul deputat Bazil Iurca, profesorul de religie Ioan Pop, protopopul Tit Bud din Ocna Șugatag, preotul Ambroziu Berinde din Ieud, protopopul Paul Oros din Vișeu de Sus și vicarul Kökenyerdi. Am dispus deja urmărirea acestora.”³

Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș consemnează prezența lui Ioan Mihalyi între membri săi în anul 1869, când semnează în calitate de notar actul constitutiv (fratele său, Petre Mihalyi, până atunci notarul Asociației, fiind ales deputat în Dieta de la Pesta) sau Statutul Asociațiunii în calitate de notar, președinte fiind atunci unchiul său, Iosif Man, comitele suprem al Maramureșului.

¹ **Dăncuș, M., Todinca, Ghe.** - *Documente inedite...* în Acta Musei Maramorosiensis, vol. I, 2002, p. 397

² *Ibidem*

³ **Filipașcu, Al.** - „*Contribuții documentare la administrarea Maramureșului*” în „Transilvania”, 1942, p. 550

În adunările generale ale Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș și în comisii, Ioan Mihalyi își exprimă îngrijorarea privind situația a poporului român din Maramureș în raport cu alte popoare în fața progresului și civilizației.

Cu simț de pătrundere și luciditate, constată starea de înapoiere a neamului său și propune soluții prin dezvoltarea învățământului și a școlilor de meserii pentru răspândirea culturii și a științelor în limba română. „Institutul ce are să se înființeze (internatul) are să formeze români, și comercianți și industriași, care mai încolo să dezvolte trupul, inima și mintea generației viitoare, care va fi mai fericită doară de cum suntem noi.”

Dreptul la o viață națională este afirmat în textul Statutului în termeni clari: „Limba învățământului ordinară este cea română” (paragraful 56). „Scopul institutului este de a crește și instrui pentru școalele comunale române învățători și cântăreți calificați după cerințele timpului.” (paragraful 6).

Finalul dării de seamă făcute în adunarea generală a Asociației la 5 iunie 1893 arată limpede ideile și intențiile conducătorilor românilor maramureșeni: „...deci dacă noi vom fi la un loc și vom fi creștini și catolici buni, institutul poate resta spre binele de obște și mărirea lui Dumnezeu și a națiunii românești, până doar vor sosi alte vremuri mai bune.”

Îngrijorat de starea de înapoiere a românilor, în Adunarea generală din 1872, Ioan Mihalyi exprimă adevăruri dureroase, dar importante de rostit pentru ridicarea economică și culturală a neamului său:

„E lucru dureros a vedea o mulțime de români pierzând terenul de sub picioare, pierzând țarina cea sacră, ce le-a servit de refugiu în contra inamicilor externi. Noi, care am apărat moșiile noastre în decenii de 17 secole, chiar acum suntem amenințați a le pierde în timp de pace, acum când comerțul și industria sunt pe calea dezvoltării. Dar, una e în mâini necreștine, alta în mâini neromânești.”

În altă parte, continuă: „A sosit timpul suprem, când trebuie să ne ocupăm serios de noi înșine și să fim pătrunși de aceia, că numai o educațiune națională poate să ștergă de pe fața noastră urmele rușinoase ale trecutului, dară vom crește pentru patria comună, pentru biserica și națiunea română, Români culți, învățați, Români liberi și virtuoși.”

Atent la marile schimbări, rezultat al numeroaselor invenții, a dezvoltării impetuoase a științei, tehnicii, ce duc la noi orizonturi și civilizații, în adunarea din 11 aprilie 1878, Ioan Mihalyi afirmă prevestitor: „Trăim într-o epocă de transformare și acel popor care va ieși din dânsa fără o clasă cultă, va fi condamnat la o soartă mai tristă, ca toate acelea care ne-au încercat în secolii trecuți. Fără cultură nu există nici avuție, nici viață socială, nici libertate.”

Delegat la 20 februarie 1871 în comisia pentru începerea construcției clădirii Convictului, proprietate a Asociațiunii, Ioan Mihalyi își ipotechează

averea personală din Ieud și Șieu, intabulate ca garanție pentru suma de 6000 de florini.

Ioan Mihalyi a avut o preocupare permanentă pentru înființarea și progresul composesoratelor nobile românești din Maramureș. Membru și jurisconsult al composesoratului din Ieud, i-a îndemnat pe localnici să vândă muntele pentru a se ajuta remunerarea învățătorilor de la școlile satului. A avut un rol deosebit în înființarea composesoratelor la Hărniciești și Sat Șugatag.

„Iubea peste măsură țărani, mai ales nevoiașii, neajutorații și nedreptățiții – și din căile dreptului și a dreptății pentru binele lumii nu ar fi ieșit.”⁴

„Timp de aproape 40 de ani nu s-a îndreptat contra poporului Maramureșean, contra școalelor lui, contra vieții sale naționale, vre-un edict al Pestei pe care dr. Ioan Mihalyi să-l fi primit cu resemnare și să nu se fi ridicat, contra aceluși edict, cu toată puterea sufletului său, cu tot curajul pe care ți-l dă conștiința puterii tale, a dreptății tale.”⁵

O preocupare deosebită a Asociațiunii a fost îndreptată spre formarea unei elite românești de întărire a clasei de mijloc. Un rol major l-au avut absolvenții Preparandiei din Sighet (1862-1869), care au contribuit la eforturile de modernizare a învățământului românesc din Maramureș, la conștientizarea sentimentului național la multe generații.

Membrii Asociațiunii organizau spectacole de teatru, conferințe publice pe teme diverse, de la medicină la pomicultură.

Pentru sprijinirea Preparandiei din Sighet și a învățământului confesional, frații Mihalyi s-au implicat în activitatea culturală. Ioan Mihalyi organiza concerte cu public, fratele Găvrilă Mihalyi, fost președinte al cercului studențesc „Petru Maior” din Budapesta, organiza petreceri românești în centrele cele mai importante ale Maramureșului.

O plastică descriere a tatălui academicianului Ioan Mihalyi o face învățătorul Petru Bilțiu-Dăncuș în povestirea „Popa Iuon”: „...de statură mijlocie, dar spătos și bine făcut. Părul i-a fost creț, fruntea lată, mărișoară, ochii mărișori, fața pururea zâmbitoare, pielea feței îi era roșu-brună; la bătrânețe cu părul alb, ce se lăsa pe lături, în belșug, ca de argint.”⁶

Preocuparea lui Ioan Mihalyi de a înființa un ziar românesc în Maramureș este întâmpinată cu entuziasm de Simion Botizan. Aflat la Budapesta în tratative cu Iosif Vulcan pentru o angajare la „Gura satului”, scrie la 24 mai 1870 prietenului său, Ioan Mihalyi: „Proiectul tău pentru înființarea unui organ românesc de publicitate, spre oferirea și promovarea

⁴ Despre Ioan Mihalyi de Apșa, „Gazeta Maramureșeană”, nr. 23 din 5 iunie 1925

⁵ **Dr. Ioan Mihalyi de Apșa**, în „Căminul Nostru”, Anul I nr. 5-6 din 15 mai – 1 iunie 1924

⁶ **Petru Bilțiu-Dăncuș**, „Popa Iuon” în „Transilvania”, nr. 2/1940, p. 137

cauzelor și intereselor noastre publice – naționale în Maramureș și vecinătate, corespunde unei necesități imperative [...] Deși nu puteam să nu salut încă o dată din adâncul inimii mele nobila ta dorință, ca să înființăm un organ românesc de publicitate pentru românii din [țara lui] Dragoșiu.”

Din Arad, în Ajun de Crăciun 1872, Iosif Vulcan îl roagă pe Ioan Mihalyi să recomande revista „Familia” „în cercul cunoștințelor d-tale, câștigându-i cât mai mulți prerenumeranți (abonați)”.

Președintele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, Alexandru Mocsony îl înștiințează pe Ioan Mihalyi că, în ședința plenară a Secțiunilor științifice – literare ținută la Sibiu la 13 și 14 iulie 1902, a fost ales membru corespondent al secțiunii istorice. Exprimându-și speranța că va accepta mandatul onorific „de a conlucra în cadrul secțiunilor noastre științifice libere, la înaintarea culturală a poporului român din țară”, îi trimite Regulamentul secțiunilor, cu drepturile și îndatoririle.

Doi ani mai târziu, la 30 septembrie 1904, noul președinte al Asociației, Iosif Șterea Suluțiu, aduce la cunoștința lui Ioan Mihalyi că a fost ales membru pe viață, în ședința Comitetului Central al Asociațiunii din 25 August 1904 și îi trimite Diplome în original.

Ieudeanul Vasile Chindriș (1883-1947) a fost cel mai apropiat colaborator al lui Mihalyi de Apșa din generația ce a pregătit și înfăptuit unirea Maramureșului cu Țara. Cu studii la Sighet și Oradea, unde urmează cursurile Academiei de drept, își ia doctoratul la Cluj. Bursier al Universității din Berlin din partea Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, leagă o trainică prietenie cu Vasile Pârvan și se implică de tânăr în lupta națională. Membru al Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș, cu ajutorul lui Ioan Mihalyi este ales ca prim președinte al Despărțământului Sighet al Astei în 1914.

În corespondența membrilor familiei Mihalyi, un loc deosebit l-au avut schimburile de informații și mesajele de prietenie cu ilustre familii românești, care au avut un rol important în istoria românilor: familia Ion Rațiu, familia Iuliu Maniu (Cornelia și Clara), familia Hossu-Login, dar și cu familiile maramureșene înrudite: Lazăr de Giulești, Dunca Șcheian, Andreica și Coman de Vișeu.

Cu bucurie, la 25 martie 1901, prietenul Iosif Vulcan îl înștiințează pe Ioan Mihalyi că, pe temeiul Diplomelor maramureșene a fost ales membru corespondent al Academiei Române în secțiunea istorică.

Prin adresa Nr. II 3112 din 26 Martie (Aprilie 8) 1901, a Academiei Române, lui Ioan Mihalyi i se aduce la cunoștință că, „apreciind activitatea domniei Voastre pe terenul istoriei”, a fost ales membru corespondent în Secțiunea Istorică. Documentul este semnat de Președintele Academiei, Petre Poni și de Secretarul general, Dimitrie Sturza.

Ioan Mihalyi de Apșa a prezidat Conferința de la Budapesta, care a decis ținerea adunării de protest contra înființării episcopiei maghiarizatoare la Hajdudorogh la Alba Iulia.

Printre semnatarii manifestului de chemare la Alba Iulia pe 29 mai 1912 pentru un protest energetic al românilor uniți împotriva înființării Episcopiei de la Hajdudorogh alături de Ioan Mihalyi regăsim noua generație de luptători: dr. Gr. Bilașcu, dr. Izidor Pop, dr. Ilie Mariș, dr. Gavrilă Iuga, dr. Ilie Chindriș, dr. Vasile Chindriș și dr. Salvator Iurca.

Revista „Transilvania”, An XLV nr. 4/1914, consemnează că „S-a înființat un nou mare despărțământ la Sighet (Maramureș). Adunarea de constituire s-a ținut la 25 februarie a.c. Director a fost ales Dl. dr. Vasile Chindriș, jurist.” Doi ani mai târziu, aceeași revistă prezintă etapele constituirii despărțământului Sighet: „acesta s-a înființat în 29 februarie 1914, în 7 Maiu s-a constituit comitetul și în 4 iunie 1914, comitetul a ținut o ședință în care s-a stabilit programul de activitate pentru același an. Izbucnind războiul, despărțământul n-a mai putut dezvolta nici o autoritate. La convocarea membrilor Asociației, atât înainte, în timpul și după primul război mondial, o găsim pe Iustina Mihalyi, singura femeie în Despărțământul Sighet, alături de Ioan Fanea, preot din Sarasău, ales membru pe viață și ca membrii pe Iuliu Ardelean, Dr. Ghe. Bârlea, Titu Doroș, Ioan de Kovacs, Pop Ștefan, Dr. Vasile Chindriș, care au fost frunțașii luptei pentru unire a românilor maramureșeni cu Țara Mamă.

Ioan Mihalyi de Apșa a susținut numeroase prelegeri despre trecutul și istoria neamului românesc. Documentul pe care îl prezentăm în premieră publicistică a fost scris de autor pentru a explica originea romano-latină a poporului nostru, relația lui cu alte popoare în istoria veche și modernă. Cea mai frumoasă și interesantă parte a textului este descrierea Columnei împăratului Traian și a semnificației sale pentru contemporani și pentru istorie, descrierea marii confruntări între daci și romani, surprinsă în realismul expunerii pe Columnă și interpretarea post romantică a istoricului.

Opt milioane de oameni bat cu rugare la ușa societăților noastre apusene. Ce vreu ei? Ei cer să fie ajutați la renașterea lor, ei pretind alianța noastră. De abia cunoscuți, rătăciți în marginea Europei, ei verreză [văd, adevăresc] că lungi secli [secole] de depredațiuni și de toate cele ce oamenii sunt capabili de a le suferi, i-au ținut îngropați, sechestrați dinaintea restului omenirii. Ei au trăit, spun ei, într-un deșert de unde n-au scăpat de nici una din miseriile ce trage după sine extrema barbarie și civilizațiune extremă. Pe lângă aceasta, de ce au cea mai mare temere, este ca necumva

adversitatea atât de lungă, atât de perseverentă i-a desfigurat astfel încât să nu-i mai recunoască societățile și popoarele la care se adresează.

Cu adevăr, lucru nou în lumea modernă, dâșii nu reclamă sprijinul nostru, precum s-a făcut totdeauna, numai în numele dreptății, al interesului tuturor, al umanității rănite și violate. Nu; noutatea și înălțimea cererei lor este că ei ni se prezintă ca niște frați de mult uitați. Cu un accent ce ne aduce aminte unele mari progrese făcute prin națiuni întregi în Tucidide și Tacit, când rudenia de sânge era încă sacră, la ce se provoca cu deadânsul era comunitatea originei; este legătura de familie între rasa lor și a noastră, este una și aceeași descendență, același leagăn, aceeași limbă, aceeași strămoși.

Credința poate și naiva [naivitatea] ce arată în cultul suvenirilor comune, persuasiunea ce nutresc, că la acest cult nu se poate face provocare fără fapte, că oamenii apusului i-au rămas atât de fideli cum sunt ei înșiși, toate aceste trăsături ne par a fi o ultimă rămășiță de antichitate, cu care-și acoperă de a cerea întrânsa titlurile lor, împreunate cu ale noastre.

Românii spun către Occident: „Dați-ne îndărăt dreptul nostru de cetățean în familia popoarelor latine. Noi suntem dintre ai voștri, deși acoperiți de barbari. Scoateți-ne din această captivitate. Să nu ne excludă depărtarea, în ce ne atinge. Seclii nefericiți ne-au ținut separați de mama – Patria, de această Roma de unde ne tragem toții; dar deși încercați de cătane străine, exilați la confiriile [marginile] Europei, suntem Frați cu Francia, cu Italia, cu Spania, cu Portugalia. Voi sunteți [cei] cu care voim [a] forma alianța eternă, nu cu barbarii care ne împresoară. Voi ne-ați uitat pierzând și numele nostru, pentru că voi ne numiți Valachi pre noi, care ne numim Români.

Frunzăriți istoria noastră. Voi nu veți găsi la noi nici un moment de uitare a voastră.

E adevăr că erau timpuri funeste și nu puteam a ne cugeta de a da valoare lucrurilor noastre. Ei, cine ar fi voit a ne asculta numai? De câte ori ne-a reapărut speranța pentru a ne contesta partea noastră de ereditate? Recunoașteți-ne de pe trăsăturile de pe fețele noastre. Vedeți! Noi purtăm asupra noastră sigiliul vechii Italii, noi suntem fii lucrătorilor din Latium, Piacentia, din Gallio Cisalpina și din provincia Narbonne. Aceleași trăsături, aceeași culoare, până și veșmintele părinților noștri, toate le-am păstrat.

Eco [Iată] palliul, tunica, sandalele cum sunt pe Columna lui Traian. Acestea sunt martori, care vorbesc pentru noi. Însă mai mult ca toate acestea noi am salvat una (Dumnezeu știe câte dificultăți și câte idioame inculte), limba noastră natală. Voi ați vorbit-o odinioară împreună cu noi în leagănul nostru comun. Nu ne recunoașteți de accentele acestor cuvinte ce ne aduce aminte la toți aceeași patrie puternică? Nu întrebuițați și voi aceleași cuvinte ca noi pentru aceleași lucruri? Nu ziceți precum noi pain-pâne, ciel-cer, vie-viață, mort-moarte și astfel celelalte? Dacă limba

noastră vi se pare umilită și rustică și poate și desfigurată printr-un exil foarte îndelungat, nu o disprețuiți; ea este aceea în care au cuvântat veteranii legiunilor romane, strămoșii noștri și stăpânii noștri. De altminterie noi nu desperăm, ne-o înfrumusețăm din partea noastră, dară voi ne dați ajutorul vostru, nu numai ca la oameni, dar și ca la frați, pentru că voi știți limba asta, după Dumnezeu este legătura cea mai tare între popoare. Când doi oameni aruncați pe întâmplare în mijlocul oazelor inamice ori numai străine își iau aminte că vorbesc aceiași limbă, dala întâiu cuvânt fac alianță între dânșii, pentru că i-a recunoscut de membrii uneia și aceleiași familii. Cel mai tare-și dă sprijinul său celui mai debil [slab] lu eliberi [il eliberează] din captivitate. Voi și noi suntem impresorați de rase străine, dintre care și multe inamice. Voi sunteți puternici, iar noi debili [slabi], dar și noi n-am fi de disprețuit din cauza numărului nostru ce e mare. Recunoașteți-ne și salvați-ne!”

Astfel sunt cele dintâie cuvinte ce ies din gura tuturor locuitorilor României. Va mărturisi ori și cine care s-a întâlnit cu dânșii, că nimic nu am schimbat din discursul lor ordinar.

În acel timp când spiritul francez iubea, cerceta lumina și cu ea, viața, dacă cineva ar fi învățat pe Montesquieu, Voltaire, Buffon și după aceștia pe Lessing, pe Herder, acea ce acești spun va fi totdeauna ignorat, că o masă de oameni cu totul latină conservă între Marea Neagră și Carpați obiceiurile, tradițiunile și în parte idioma vechii Italii, și-și revendică strămoșii săi, ce lucire și ce popularitate n-ar fi răspândit acei oameni mari peste o astfel de descoperire.

Ce de apropieri, ce rezultate și câtă lumină n-ar fi tras ei neconținut. Nu mă îndoiesc că Occidentul întreg s-ar fi uimit de acest miracol [al descoperirii românilor].

O rasă de oameni, aliată de a noastră, pierdută și regăsită, lăsat-ar fi în evenimentul acesta o umbră? Eu supun [presupun] că Montesquieu n-ar fi așteptat îndemn să arunce o privire pe această ultimă părticică de lume romană.

Sau când vorbea despre decadența imperiului, sau când asemenea legile elementelor, el ar fi dat Romei satorie de consiliile Moldo-Românilor.

Cine se îndoiește că Voltaire ar fi îmbrățișat această antichitate viețuitoare și ar fi făcut să iasă din ea contrastele și ironia în contra maiestății lucrurilor umane? Europa ar fi avut de la început de a repeta glumele filosofului asupra lui Cincinnatus, lui Regulus ai munților Carpați, dar această ironie ar fi fost fără venin. Ba ea ar fi servit a populariza o cauză încă foarte puțin cunoscută. După aceea răsul s-ar fi înlocuit prin serios și desigur Voltaire ar fi salutat cel dintâi o națiune renăscută în numele acelu geniu roman pre care dânsul a preferat tuturor celorlalte. Mai puțin ar fi un capitol către cercetarea asupra moravurilor națiunilor precum către istoria lui Carol XII și lui Petru I. Conducând pre acești eroi în Basarabia și peste Prut el nu ar fi scăpat să nu deplângă

această provincie și să nu dea semne că a tras una condițiune fiilor lui Romulus, supuși despoșilor unui descendent [al lui] Alcibiade, apărut cu sabia sultanului turcesc.

Ce se ține de Buffon, dânsul nu s-ar fi mărginit a zice că zimbrul apare în marca Moldovei. El ar fi voit să descrie acești Carpați, ultimul refugiu de specii animale și de rase umane, în contra căroră toată lumea a declarat rebel. S-ar fi văzut în modul de a nu-l mai uita, tabloul acestor munți cu precipitațiuni, înconjurați de păduri, despărțiți prin văi ce nu seacă nicicând, pe unde zimbrul proscris, amenințat de a dispărea din regnul animalelor, vine și-și ascunde capul tot atunci când națiunea dacică, apoi națiunea romană, ambii doi proscriși ca dânsul, merg a-și căuta lângă dânsul, tot în aceste locuri sălbatice, un azil asigurat în contra amenințărilor de exterminare ce li se face din toate părțile lumei civile.

Cel mai erudit între geografii noștri, eruditul d'Urville, era mi se pare singurul care vedea clar în cestiunea aceasta. El făcea mai mult, el zicea foarte răspicat că „limbajul actual al națiunii române este în temeliile sale un dialect al limbii latine”, dar aceste două „memoare”, atât de noi și ingenioase, nu le-a mai ridicat nimeni.

Dacă voiți a vă asigura, aruncați ochii asupra „Istoriei pentru Decadența Imperiului Roman” de la Gibbon. El și-a pus problema de esență, [de a] urmări și de a descoperi ultimele urme ale poporului-rege, dacă și sub formele cele mai desfigurare. Narațiunea sa readuce de mai multe ori și peste voia lui pe Moldoveni și pe Români; el merge până a cita vechile istorii bizantine, carele mărturisesc descendența lor italiană, și făr' de a face cea mai mică aluziune, el continuă de a arunca rasa romană în groapa comună a Slavilor, Bulgarilor, Albanezilor.

Dânsul întâlnește pe eroul naționalității moldave, pe Ștefan cel Mare, și-l face de slav. Toate faptele glorioase ale unei rase de oameni sunt atribuite celor mai mari inamici ai săi. De dânsa, nici de nume nu-i face amintire, ce confuziune nemărginită, care e deodată și nedreptate peste măsură.

Timpului nostru [i] s-a rezervat onoarea de a supune ordine în acest haos; fără îndoială, aici că în alte împrejurări asemenea, pasul dintâi pentru a ne aduce dreptatea în cauzele vieții viitoare va fi de a restitui dreptatea în istorie.

Trecuți prin uitare ori necunoștință de scriitori, Românilor [le] mai rămas să treacă peste o probă și mai grea.

Cînd la începutul acestui secol [secol] toată lumea a fost să spereze ceva de suflarea revoluțiunii franceze, o rază, nu știu care, căzu asupra osemintelor și cenușilor acestor popoare.

Dinșii se simțiră mișcați prin ambițiunea de renaștere.

De două ori s-au adresat către învingătorul de la Lodi și Marengo. Acesta era un om de rasa lor, reprezentantele, consulele, doară noul Traian al lumii latine. N-a remarcat el pe veteranii, pe colonii divului Cezar? Se

spune că Napoleon n-a înțeles limbajul acestor oameni care receruseră vechiul lor drept de cetățeni italici.

De abia a aruncat o privire [s]pre dâșii. Ce se știe sigur e că puțini ani după aceea, în conferințele de la Tilsit, el a oferit țarului să îngroape întotdeauna pe acești suplicanți în imperiul rusesc.

Pe când Europa apuseană se întorcea din ce în ce mai tare de către popoarele României, acestea nu încetară de a întreține tradițiunea originii lor, încă din epocile cele mai barbare ale evului de mijloc. Gotul Iordanes, din secolul [al] șaselea, este cel dintâi istoric la care găsim numele de România în înțelesul în care zic țărani și acum țara românească (la terre Roumanie). În secolul [al] doisprezecelea clerul acestor provincii făcea încercări învederate pentru consolidarea lor prin civilizația latină. Arhiepiscopul de la Zagora scrie și către papa Inocențiu III că valachii sunt moștenitorii de sânge ai Romanilor. Papa a recunoscut această descendență ca un lucru adevărat. Inocențiu [al] III le încerca să profite de aceasta pentru a readuce la unitate romană pe dezidenți, cari par ar fi fost încă nedeterminați. De altă parte Bizanțul niciodată n-a ignorat filiațiunea Moldo-românilor. În secolul XV, un scriitor bizantin, Chalcocondilas, expune ca un punct de toți recunoscut că limba română e întru toate asemenea cu limba italiană, cu toate că e greu de înțeles printre Italiani.

Lucius, în descrițiunea Dalmației, extinde această asemănare asupra datinilor lor. După o posesiune [de Stat] atât de declarată, cum s-a putut pierde la noi suvenirea (amintirea) acestei filiațiuni? Cuget că un lucru explică asta: ordinaria izolare în care au căzut Moldo-Românii și pentru ce acest tir care i-a legat de societățile noastre s-a rupt atât de curând în labirintul evului de mijloc: acesta a[tunci] ca dâșii a[u] rupt cu Biserica catolică.

Din acest moment Apusul a încetat de a-i mai cunoaște. Într-un timp când raportul religios era singurul ce[l] aveau oamenii depărtați unii către alții, legătura credinței desfăcută, totul s-a desfăcut; apusului [i] s-a făcut peste puțină a recunoaște cosângenii popoare schismatice. Pe când papismul mai avea speranțe de a redobândi pe Latinii provinciilor dunărene, a făcut să aibă valoare autoritatea sângelui lui Romulus, iar această speranță odată pierdută (și era silit să renunțe după proba cea mare din Conciliul din Florența, unde Arhiepiscopul moldovean fu dat de minciună prin poporul său) papismul nu văzu altcum decât străini ori inamici în acești frați. Toate relațiunile, toată corespondența încetă.

Din partea lor, pe lângă acestea și Românii încă [în acest] timp erau impresionați de schisma lor, tot ce era contrar li se părea odios. Departe de a reclama reînnoirea alianței cu Latinii, era mult de la dâșii să nu-i disprețuiască, să nu-i urască. Astfel disensiunile de religiuine acoperiră și pentru unii și pentru alții chestiunea de rasă și de naționalitate.

Bisericile inamice au respins înrudirea de rasă, ele au finit provinciile despărțite mai tare cum făcea depărtarea locurilor. Rudirea de

sânge nu putea nimic unde lipsea conformitatea dogmelor. Nici unii nu ținură să descopere dreptul lor în familia latină, nici ceilalți nu s-ar fi consimțit ca să le acordeze și trebuia să vie pe lume alte cugete, de diferență absolută, pentru ca titlurile naționalității române să-și recâștige valoarea lor.

Toată lumea recunoaște azi pe Moldo-Românul de o limbă neolatină. Aceasta e o cunoștință nedefinită, ce se admite fără a lua în seamă consecințele ce se trag.

Din aceea și probele pe care se rezumă. Cu mirare vezi că în apus, cu drept cuvânt stimat, caracterul particular distinct al românilor e încă necunoscut.

Cum era cu puțință acest așa zis stabiliment? Cum se explică acest fenomen mai necrezut despre o societate latină, rămasă pierdută, a lumii bătrâne, în mijlocul unui ocean de popoare străine? Cum nu s-a șters acest tip apăsător de atâtea ori și prin tot ce lumea barbară avea mai violent? Cum de se află aceea, că în mijlocul potopului de rele ce n-au încetat nici azi, [iar] întru toate limbile romane, în unele privințe, limba Carpaților e aceea ce se apropie mai tare de idiomul latin? Ivindu-se în spirite aceste întrebări, s-a răspuns mai înainte că Dacii, subjugați, prin Romani fură siliți să învețe limba învingătorilor, că provinciile supuse imperiului s-au dezvățat din vechiul lor idiom, că popoarele trebuiau să se silească a-și înțelege magistratul, că astfel clasele superioare erau acele care făceau să succedă [urmeze] latina politicianilor după vechile limbi indigene.

A confunda Romania cu toate celelalte provincii ar fi de a încurca tot. O faptă fundamentală domină peste originea și istoria popoarelor moldo-române.

Acest eveniment este colonia mare fondată de Traian prin colonii adunați din toată lumea romană. Acești oameni au adus în sine latinul [latina] și nu l-au învățat în noile lor locuințe.

Columna lui Traian

Cu vreo câțiva ani mai înainte de era noastră, Ovidiu era exilat pe țiermurile Dunărei, în provincia cea denumită apoi Basarabia. El s-a consumat cercând [căutând] unele urme ale lumii latine, făr' de-a putea găsi măcară și una singură. Lui erau străine toate: oamenii, lucrurile, precât și locurile.

Această țară cu șesuri era asemene cu o alta mare nemișcătoare, neaua încărcată și grămădită ca turnuri, șesul fără margini și totdeauna amenințat de călărime. Dunărea înghețată, cetățuia Tomi[s], până unde au ajuns săgeata înveninată a Basarabilor, cari insultau în trecerea sa pe poet, toate aceste ciasuri, în care dorul de acasă e așa viu întipărit, nu sunt nimic, pe lângă această plânsoare ce întâlnim la fieștecare vers: că nici un cuvânt din limba latină nu răsună pe aceste maluri, că nici o ureche nu ar înțelege

Tristele sale, că el însuși e silit să vorbească limba getă și sarmată. Mai mult, dacă vreun neguțător grec, rătăcit ca d'nsul pe aceste margini ale lumii civilizate ar putea să scrie și să pronunțe numele lui.

Dacă Ovidiu, un secol mai târziu ar fi parcurs provincia, ar fi văzut toate acestea sus numite prevăzute cu drumuri militare, acoperite de fortărețe și cetăți în locul căruțelor arse ale Dacilor și Geților, vechea populațiune civilă mai că nu stinsă, femeile și copiii Basarabilor venind de sclavi în formele coloniilor, în depărtare câte un rest de gloate indigene în agonie, dar nici într-un loc mai reunite; pe coastele dealurilor, pe șesuri cultivate, unde natura de tot nouă revarsă secerișul, garduri împletite și valuri fortificate de ale coloniilor militare sau ale municipiilor, înalte turnuri de lemn cu veghitori înarmați cu făclii venerând noul ager publicus; în mijlocul holdelor înflorite veteranul armat cu seceră, numind cu nume romane curtea sa, câmpul său, preotul său, aqueductul [apeductul] său și vezi când pe divinul Traian la înălțimea ceriului în regiunea scântâietoare a calei laptelui, provincia bucuroasă deja de dreptul Italiei.

Aceste schimbări atât de repede n-ar adevăra opera unei colonii întinse, când însăși istoria nu le-ar aminti. Se știe că Traian, după exemplul lui Cesar, scrisese comentarii despre cucerirea Daciei. Aceste comentarii existau încă în secolul [al] șaselea: acelea-s pierdute.

Dar mi se pare că-s înlocuite în parte mai puțin prin un monument, ca stă încă, și pe care se află în cele mai mici detaliuri urma voinței și suvenirilor lui Traian.

Columna Traiana, ce a ridicat pentru a-și face un mormânt, este într-adevăr istoria cea mai fidelă, cea mai sigură ce se poate imagina despre cucerirea Daciei. Caracterul acestor expedițiuni este adânc imprimat. Acesta nu este numai un martor imortal [nemuritor] de cinci campanii glorioase, ea este tabloul veridic, neîmpăcat a distrugerii unui popor. Eu cuget că artistul care o executa avea chemare înainte de toate a insufla teroare în națiuni rebele.

Ce carte, ce monument ar descrie mai bine marile pregătiri la un resbel/neduplicabil/inexorabil. Corăbii încărcate de bucate, de arme, de recruți strânși fără încetare, magazine [magazii] imense, unde sunt toate în abundență, bagaje apăsătoare trase în urma cohortelor, una luptă întreprinsă cam încet și cu răbdare, un popor care se crede a fi etern, poduri gigantice de bastimente [vase] ori de piatră, aruncate peste Dunăre și peste Bistra; legionarii îndesați în formă de testudine⁷ la picioarele murilor [zidurilor] și ale grămezilor de arbori răsturnați, incendiile satelor barbare, codrii seculari tăiați cu seceră de a deschide un drum pe sama imperiului; acest Cesar încălecat, în tot locul calm și blând în mijlocul

⁷ Tortue, testudo - acoperământul ce s-a format prin apropierea mai multor soldați cu scutul ridicat peste cap și îndesat lângă altul, de a se apăra în contra loviturilor venite deasupra, la atacul cetăților sau altor fortificațiuni (notă Ioan Mihalyi de Apșa).

pretorienilor săi, regii care se aruncau la picioarele lui și cer îndurare (pardon!) pentru națiunea lor, gestul cesarului care-i refuză și fără mânie una luare întreagă morții. Capete tăiate ale principilor..., prezentate de păr învingătorului sau arătate din vârful lăncilor deasupra de muri [ziduri]; de altă parte disperarea indigenilor, neputința lor furioasă, mulțimile de Barbari cu păr lung, cu sabie încurbate, cu măciuce noduroase, cu cioareci largi și trași până în picioare, fugind unul după altul pe cărări[le] costișe ale munților și cari din locuri ridicate mai întorc cu capul încă o dată către patria pierdută. Turmele lor de boi, de vaci, de capre care se răped înaintea legionarilor; păstori armați cu sulițe în loc de bâte ascuțite. Totul e făcut pentru a inspira teroare. În această goană înverșunată peste pădure, peste dealuri, în mânia gerului, s-a simțit că trebuie să nu rămână nimic din învinși, și că acea este testamentul Cesarului, scris pe fiecare relief.

De pe vârful Columnei Antonine, Jupiter pluviosul din părul său imens, din barba sa, din mantia sa largă trimite gerul, bruma, ploile eterne peste dealurile Pannoniei. Astfel se pare că natura se aliază cu învingătorii de a supune o țară condamnată.

Azi ne pare rău că aceste momente de mânie nu ne arată decât una [o] jumătate a lucrurilor. Resbelul e prezentat acolo în furoarea [furia] sa, rezultatele rezbelului nu se văd, dacă cumva scopul lui unic era de a îngrozi lumea. Pe columna Traiană lipsește istoria așezămintelor lui Traian. Nu-mi este necunoscut că un scriitor din secolul [al] șaptesprezecilea a crezut că aflase urma acelora ce în basorelieful de pe urmă, încă de era acesta cugetul monumentului, acela s-ar fi figurat lor și cu evidență suverană, ce poporul roman punea în astfel de lucruri; prin aceea nici astea necumva, geniul Romei desigur nu ar fi pierdut nimic.

Cuget că era frumos a încorona aceste trofee, aceste sărbători războinice, aceste păduri de lance (lânci) prin lucrări de seceriș și de culesul viilor. Deasupra împresurărilor cu oaste, deasupra castrelor, marșului armatelor și câmpului de bătălie, am fi văzut bătrânii veterani cum făuresc fierul aratului, cum prind taurii de jug, cum măsoară, orientează o îngrăditură, cum clădesc o casă.

Amplourea confruntărilor militare, durata și pierderile de vieți și bunuri materiale, consecințele conflictului, au făcut din războaiele dacilor cu romanii un eveniment comparabil cu războaiele romanilor cu cartaginezii, macedonienii sau galii.

Războaiele daco-romane au constituit un eveniment crucial în existența locuitorilor spațiului carpato-danubiano-pontic. Ele au dus la cucerirea Daciei după două mari războaie (101-102 e.n. și 105-106 e.n.), transformarea unei părți a teritoriului în provincie romană cu tot ce implică ocupația, dar și mari transformări în existența dacilor liberi.

Sinteza unică daco-romană și-a lăsat amprenta asupra noastră ca popor, în toate domeniile vieții sociale, economice, culturale.

Columna este o narațiune plastică având la bază „Comentariile” lui Traian.

Artistul care a prezentat succesiunea evenimentelor a făcut o selecție din relatările istoricilor.

Secvența evenimentelor are centrată persoana împăratului Traian (97-114), forța sa „supranaturală”, inspirația sa de esență divină, conceptul de ordine sugerat de prezența augustului împărat, în deciziile și faptele sale. Reliefulurile Columnei (peisaje, construcții, armament, uniforme, confruntări) are o semnificație prinsă în spațiul și timpul istoric în care au loc confruntările. Columna își are limbajul său, așa cum l-au dorit învingătorii temutului popor al dacilor.

După unii autori moderni, Columna redă tablouri-documente ce înfățișează episoade ale luptelor, caracteristică ca execuție picturii triumfale romane, ce erau prezentate la ceremoniile triumfale (Karl Lehmann – Hartleben, Columna lui Traian, Berlin, 1926), alții văzând în monumentul triumfal al împăratului Traian o formă poetică de transpunere plastică a celor două războaie. S-a mai afirmat că reprezentările de pe Columnă ilustrează în primul rând acțiunile împăratului Traian în timpul războaielor.

Columna lui Traian se compune dintr-un bazament, fusul Columnei cu bază și capitel și cu o suprastructură ce suporta o statuie. Columna, cu fusul înalt de 26,62 m, cu capitelul de 1,48 m și cu baza de 1,68 m, măsoară în total 29,78 m, egal cu 100 de picioare romane. Dimensiunea de 100 de picioare va deveni caracteristică pentru monumentele similare Columei, denumite pentru acest motiv și Columne centenariae. Cei doi tamburi formând suportul statuii măsoară împreună 4,66 m. Diametrul Columnei are la bază 3,83 m și la vârf 3,60 m. în total, fără statuie Columna lui Traian măsoară 39,83 m.

Înălțarea Columnei a avut un triplu scop:

- marcarea dealului care a fost ras pentru construirea Forului;
- ridicarea monumentului triumfal la victoria asupra dacilor;
- ultim adăpost pentru urna cu cenușa împăratului Traian.

Situată în centrul Romei, în Forul lui Traian, Columna înțeleptului împărat dăinuie de aproape două milenii ca un simbol al victoriei asupra dacilor și a măreției Imperiului roman.

În anul 2014 se împlinesc 170 de ani de la naștere și 100 de ani de la moartea marelui român Ioan Mihalyi de Apșa. Ca o recunoaștere a valorii naționale a activității și operei savantului, membru corespondent al Academiei Române (1901), guvernul României a hotărât în 2013 încadrarea Casei Mihalyi de Apșa în circuitul marilor valori ale neamului românesc,

spre știință și cunoaștere de către tineretul român în primul rând a ceea ce înseamnă dragostea față de poporul român a unuia din cei mai iluștri reprezentanți ai săi la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX.

Lucrarea de față este o avanpremieră la alte mărturii, în cărți, evocări, expoziții pe care Muzeul Maramureșan le dedică memoriei ilustrului fiu al Maramureșului, Ioan Mihalyi de Apșa.